

EL PALAU DE LA REINA ELIONOR: UN MONUMENT DESAPAREGUT

ANNA ADROER I TASSIS

Inicis del Palau

Una de les residències més antigues que posseïren els nostres monarques fou el palau de la plaça del Rei a Barcelona, anomenat en un principi Palau Comtal i més tard Palau Major. Les restes primitives d'aquest edifici es remunten al segle XI, però creiem que existia ja abans del 985, moment de la destrucció de la ciutat per Almansor.¹

Amb el pas del temps, aquest edifici s'anà fent vell i des de l'època de Pere el Gran, al segle XIII, els nostres monarques tingueren el desig d'abandonar-lo i de construir-ne un altre de més modern a la platja, prop de les Drassanes i del convent de Sant Francesc.² Però el nou palau no es començava —suposem que per falta de numerari—, i es continuaven les reformes al Palau Major. Pere el Cerimoniós hi féu obres molt importants, com la gran sala de Paraments, coneguda avui per Tinell, i el seu dormitori sobre el terrat. L'any 1367, aquest monarca, quan encara no havia acabat les reformes a la plaça del Rei, decidí arreglar-se una altra residència —probablement més confortable—, i per aquest motiu va comprar l'antic edifici dels Templers i tota una sèrie de cases i terrenys al seu voltant, incloent-hi els carrers anomenats

1. ADROER I TASIS, Anna Maria. *El Palau Reial Major de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Relegació de Cultura, Museu d'Història de la Ciutat, 1979, p. 15.

2. ADROER I TASIS, Anna Maria. «Un Palau Reial frustrat», a *II Congrés d'Història del Pla de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1990, vol. II, p. 135-143.

Sota les Torres i Jaume Andreu, i també uns solars al carrer de Simó Oller.³

Amb tots aquests edificis construí una nova residència, que oferí a la seva esposa Elionor de Sicília, residència que fou coneguda amb el nom de Palau Menor o Palau de la Reina.

Aquesta construcció es mantingué en peu fins a l'any 1856 quan es va enderrocar, i tenim notícies directes de personatges que la veieren en aquell moment i ens la descriuen. Igualment, també se'n conserva una documentació gràfica al Museu d'Història de la Ciutat.⁴ L'historiador Antoni de Bofarull ens en parla l'any 1847, i diu així: «... una pequeña bajada conduce [del Palacio] hasta la calle de Escudillers⁵ y a derecha e izquierda vense elevados terraplenes formando un espacioso y ameno jardín que rodea del todo el edificio del palau. A la derecha de la bajada descubrese el cuerpo de un antiguo torreón, y a la izquierda, al fondo del jardín y arrimado a la casa, vense asimismo restos de otro... y encima otra torre de pequeño circuito pero de mayor elevación que las casas circundantes... mirando en uno de los mejores puntos en que se descubre el mar».⁶

I abans, al segle XVII, Francesc Sosies, en la seva obra dedicada a les fonts de Barcelona, precisa que el Palau Menor «tenia un pati on rajava l'aigua dins una pica de pedra a terra. Aquest pati arran de la font, baixa per anar a l'hort i hi ha set escalons d'escala planera i el darrer graó és un replà on hi ha el portal que entra a l'hort».⁷

L'edifici estava, doncs, situat sobre la vella muralla i a un nivel inferior s'estenia l'hort de la Reina. Per salvar aquest desnivell hi havia uns terraplens coberts d'arbres i plantes i una escala per accedir-hi.

El nucli principal del nou edifici el formava l'antic castell palau dels Templers, edificat l'any 1134 dintre del recinte romà, prop del Regomir. En abolir-se l'orde l'any 1317, va passar als frares hospitalers de Sant Joan de Jerusalem i després al bisbe de Vic, i —com hem dit— l'any 1367 l'adquirí Pere el Cerimoniós per a la reina Elionor.⁸

3. DEIBEL, Ulla. «La Reyna Elionor de Sicília», a *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*. Barcelona, 1928, vol. x, p. 387, i ACA, R. P. vol. 1000, f. 1.

4. Sobre el Palau Menor existeixen diverses il·lustracions: al Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona, quatre olis de Domènec Sert, un oli de R. Martí Alsina i unes aquarel·les de F. Soler Rovirosa; a l'Arxiu Històric, unes altres aquarel·les també de Soler Rovirosa.

5. El carrer dels Escudillers anava des del carrer Ample fins a la Rambla. Fou en 1921 quan el tros que seguia la mateixa línia que el d'Avinyó es digué també Avinyó. ADROER. *Palau Major...*, nota 171.

6. BOFARULL, Antonio de. *Guia-Cicerona de Barcelona*, Barcelona, 1847, p. 37 i ss.

7. SOSIES, Francesc. *Llibre de les Fonts de la present ciutat de Barcelona compost per... Mestre de casses y de las fonts de la present Ciutat en lo any 1650* [Manuscrit].

8. CLOPAS BATLLE, I. «El "Palau Menor" cuna de Requesens». *Revista San Jorge*

Elionor de Sicília (1325-1375) era la tercera esposa del nostre monarca: filla de Pere II de Sicília i d'Elisabet de Caríntia, es casà amb Pere el 27 d'agost de 1349. Durant 25 anys, Elionor va ser la fidel «companyona» del monarca, la que compartia amb ell els seus interessos, l'ajudava a elaborar els seus plans i, si el cas ho requeria, la que sabia representar-lo com a lloc-tinent del regne.⁹

El 1350 Elionor va portar al món el successor al tron, Joan I. Més tard, el 1355, tingué un segon fill, en Martí, i en 1358 una filla única, Elionor. El tercer fill, Alfons, nascut el 1362, morí quan encara era de poca edat.¹⁰

A Pere III li fou donat de cenyir la corona per un espai de més de 50 anys (1336-1387), i fou llavors quan el reialme va assolir la seva màxima extensió territorial. Les empreses polítiques mantenien sovint el rei allunyat de la seva residència. Elionor assumia en aquests casos —com hem dit— la lloctinència d'Aragó, tant en qüestions polítiques com administratives.¹¹

Obres i reformes

L'any 1368 començaren les obres al nou palau i, al cap de poc, els monarques passaren a residir-hi. Llavors el Palau Major de la plaça del Rei es va reservar només per als actes oficials i per a la vida pública: allà continuaren la Cancelleria, l'Audiència, la Tresoreria i l'Arxiu. Val a dir que a la nova residència hi havia lloc per a tota la família reial, no tan sols els reis i els infants, sinó també per a la infanta Joana, filla de l'anterior matrimoni del monarca amb Maria de Navarra, i per a Maria de Luna que, promesa en matrimoni des del 1361 amb l'infant Martí, vivia a la cort d'Elionor.

El conjunt del Palau Menor agafava una part important de la muralla romana, almenys cinc torres de planta rectangular i dues de planta circular, que corresponen als números 41 fins al 47 de la fortificació (fig. 1).¹² L'edifici del Temple s'utilitzà sobretot com a residència, mentre que una gran part de les cases adquirides al seu voltant s'enderrocaren i passaren a formar part del jardí o del pati interior.

Sabem els noms dels propietaris de les cases que es compraren: hi ha la

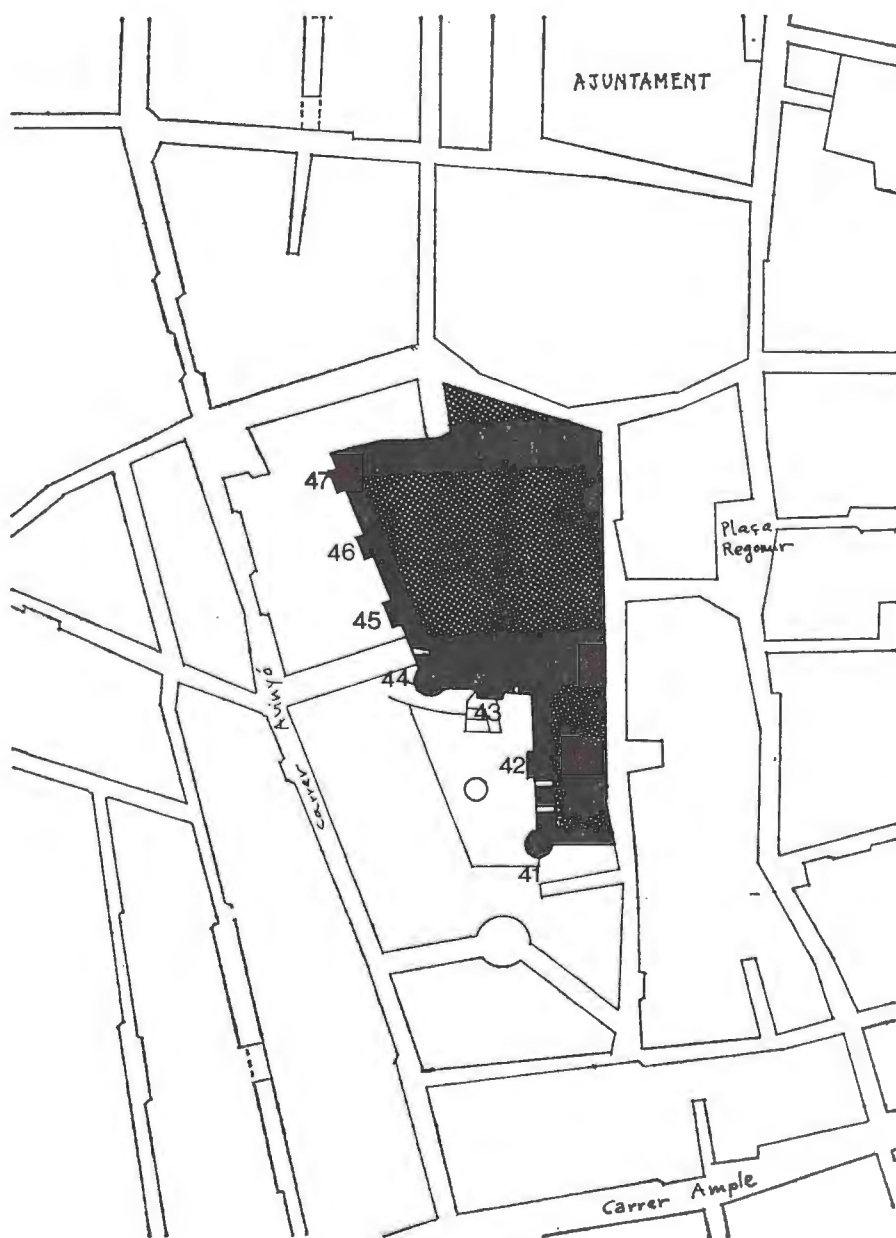
[Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona] (1973), núm. 89, p. 38 i ADROER. *Palau Major...*, nota 139.

9. DEIBEL. *La Reyna Elionor...*, p. 356.

10. Íd. p. 357.

11. Íd. p. 38 i 380.

12. Vegeu el plànol del circuit de la muralla romana amb les torres numerades publicat per SERRA-RÀFOLS, Josep de C. «Balanz i estat actual de l'estudi de la muralla romana de Barcelona». *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad* [Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Museu d'Història de la Ciutat] (1967), vol. x, p. 131.

El Palau Menor projectat sobre la urbanització actual. Es destaca el traçat de la muralla romana (vegeu nota núm. 12)

casa d'en Pere Mestre, la de l'Orts, la d'en Vergens, la d'Antònia, muller de Bernat Ferrer, difunt, la de Bertomeu S. Estrada, la d'en Sunyol, la d'en Jordà de Benanuy, la de donya Sunyola, la de P. des Puig, la de Blasco Pérez de Bielsa, la de Marc Castanyer, la de Bernat Rovira i la de P. de Campanar.¹³ Al costat del palau hi havia la casa de Berenguer de Relat, mestre Racional, casa que anys a venir es llogarà per donar-la com habitació a Sibilla de Fortià, la quarta esposa de Pere el Cerimoniós, on va viure en quedar-se vídua del monarca, i on l'any 1406 morí.¹⁴

Tenim una documentació molt abundant sobre les obres i reformes d'aquest Palau Menor, però el meu treball consistirà, tan sols, en un resum centrat en el regnat de Pere el Cerimoniós.

Les reformes més importants es fan a l'edifici del Temple, que no sabem exactament en què consistia. Se'ns parla sovint de la sala dels Cavalls, una sala monumental, que creiem que ja existia abans de 1368 i que va persistir a través dels segles, però quan els documents citen l'edifici del Temple es refereixen a una altra o a altres construccions. Tot el conjunt estava en un estat bastant precari, segons es desprèn de la documentació, i s'hi han de fer moltes reformes: s'han d'arreglar els sostres, s'han de repassar les teulades, s'han d'apuntalar algunes habitacions, s'han de tancar portes i finestres i obrir-ne de noves. Tot seguit s'enderroquen les cases comprades i el rei mana al seu escrivà Pere Martí que vengui la pedra dels enderrocs, ja que necessita diners per fer front a les obres que ha començat, però li demana que reservi bigues, llates, rajoles i permòdols, i també la pedra de portes i finestres, sobretot les finestres d'una columna (finestres coronelles) perquè s'utilitzaran per a l'obra nova.¹⁵

Sobre el «mur vell», o sia, la vella muralla, es fa la primera reforma: es construeix la coberta de la torre situada «aptes la cambra major del palau envers la mar». També es construeix l'oratori, destinat a la reina, en el mur «davant la torre rodona negra». Aquest mur s'ha de cobrir amb una teulada a doble vertent.¹⁶

En general les notícies sobre les obres són poc concretes i és difícil descobrir l'indret exacte on es realitzaven. La torre al costat de la cambra major pensem que era la torre més propera a la sala dels Cavalls, que devia ser la torre rectangular número 45, al costat d'una de les torres rodones. Se'ns parla també de la torre rodona «envers la mar»: les dues torres de planta circular miren cap al mar, i no podem saber a quina es refereixen. Creiem que és a la

13. ACA, R. P. vol. 1000, f. 2 i ss. i DEIBEL. *La Reyna Elionor...*, p. 387.

14. ROCA, Josep M. «La Reyna Empordanesa». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona* [Barcelona] (1928), vol. x, p. 154.

15. ACA, r. 1217, f. 72 v.

16. ACA, íd. f. 72.

segona, la número 44 del plànol. Entre la torre 44 i la 45 es devia destinar un espai a l'oratori, probablement a l'interior de l'edifici.

Tots els elements de construcció aprofitables, l'escrivà reial ha de lliurar-los a Guillem Carbonell, «mestre de pedra» o sigui, arquitecte, que és qui dirigeix les obres.¹⁷

Sobre el portal del Temple hi ha una cambra, i per accedir-hi es construeix un pont o escala de fusta. Al porxo s'hi arreglen diverses habitacions per instal·lar-hi la infanta Joana i Maria de Luna. Per aquesta raó, el dit «porxo vell» es tanca amb rajola plana i s'hi fan finestres.¹⁸ En aquest edifici s'hi instal·la també l'habitació de l'infant Martí i s'hi fa un terrat nou. Aquesta habitació, doncs, estava situada, com les altres, a l'últim pis. «Es tanca un portal de la pallissa de l'infant Martí qui és sobre la volta del Temple.»¹⁹ Devia haver-hi unes golfes amb unes arcades o finestrals que es tancaren amb rajola, i a fi que les habitacions que s'hi arrengraven no quedessin a les fosques, s'hi obriren noves finestres.

És difícil saber on era aquest «porxo vell» on es fan les habitacions dels infants, i tampoc no se'n poden fer massa conjectures, ja que si bé, com dèiem, el palau va restar en peu fins a l'any 1856 i hem pogut consultar la documentació gràfica, des que el rei Pere hi féu les obres havien transcorregut 500 anys i el més segur és que sofrís moltes reformes durant aquest llarg període.

La sala dels Cavalls, la gran sala del Temple, devia estar en un estat bastant precari i s'hi fan també moltes obres: s'hi adoben els portals i dues finestres caladisses en les quals s'hi fan festejadors, i s'hi ha de construir una xemeneia per a l'obra de la qual es necessiten 500 teules. Degut a les obres, el porxo d'aquesta sala s'inclina, i s'ha de reforçar.²⁰

Paral·lelament s'inicien les obres d'una altra gran sala costat per costat de la dels Cavalls, i s'ha de pavimentar el passatge que anirà d'una sala a l'altra.²¹

També es fa un forn i una cuina, i pensem que una obra està relacionada amb l'altra. La cuina es construeix prop de l'església del Temple i per cobrir-la s'utilitzen quatre bigues d'àlber. Un fuster hi posa cabirons i taules per «tenir olles i altres eines».²²

17. ACA, íd. f. 73, i AINAUD, Juan; GUDIOL, José; VERRÍE, F. P. *Catálogo Monumental de España. La Ciudad de Barcelona*. Madrid: CSIC, Instituto Diego Velázquez, 1947, p. 260; i BORRÀS i FELIU, Antoni. «Luis de Requesens i el "Palau Menor"». *Revista San Jorge* [Barcelona: Diputació Provincial de Barcelona] (1971), núm. 83, p. 111.

18. ACA, R. P. vol. 1000, f. 54 i 57, 66 v. i 78 v.

19. Íd. f. 55 v., 62 i 62 v.

20. Íd. f. 63, 68 i 68 v.

21. Íd. f. 107.

22. Íd. f. 63 v., 64, 77, i ACA, R. P. r. 501, f. 54 v.

S'emprenen obres a l'església i a l'oratori el mateix any 1368: són dues coses diferents. L'església és la del Temple, avui dia encara en peu; l'oratori el fa fer el rei al costat de les habitacions de la reina, per a ús d'ella. Així sabem que es fan els altars de Santa Bàrbara i de Santa Llúcia a l'església del Temple, l'església gran amb sortida independent al carrer. En canvi, es demana la col·laboració de Pere Batlle, fuster, per fer-ne un altre a la capella. Uns bastaixos porten 15 bigues noves des del pati, on han estat serrades, a l'església gran i s'aprofiten dues bigues velles per recolzar les bigues noves,²³ la qual cosa sembla demostrar que a l'església major s'hi feien obres importants.

L'any següent, 1369, les habitacions dedicades a l'infant Martí encara no s'havien acabat: s'ha fet la porta sobre la volta del Temple i s'està adobant el terrat sobre la sala de l'infant. També s'ha de pavimentar i fer el sostre del seu guarda-roba, que devia estar situat ben a prop.²⁴

S'arreglen les habitacions dels monarques. Sabem que es construeix «la cambra blanca» per a ús del rei, on es fa una finestra amb festejadors. En una altra habitació destinada a ell, s'hi posa un sostre de fusta. Un serrador prepara les bigues per tal de pujar la coberta d'una de les cambres, es necessiten bigues de dues classes i d'unes mides determinades: tirants i carretals. A la PANISSERIA del rei s'hi posa una porta i es compra una farinera que hi va destinada. En una de les habitacions noves, s'hi instal·larà l'escriptori del monarca.²⁵ A més de totes aquestes dependències, Pere el Cerimoniós va instal·lar al Palau Menor l'arxiu d'armes, on guardava armes i llibres, que no s'ha de confondre amb l'arxiu documental del Palau Major.²⁶

Però sens dubte la que ocupava més espai era la reina. Ja hem vist que se li construeix un oratori privat, i se'ns parla del seu guarda-roba que té una finestra a la qual es posen reixes. Deduïm que aquesta habitació es devia trobar a un nivell més baix que les dels infants, i potser de fàcil accés, i per aquest motiu se la protegia. S'han d'arreglar els sostres del passatge del palau de la reina al palau del Temple, o sia, que el guarda-roba de la reina devia estar situat a alguna de les cases comprades al voltant del palau i que s'arreglaven amb tal finalitat. També s'han de posar portes al rebost d'Elionor (potser porticons a les finestres?).²⁷ El rebost era la cambra on es guardava la vaixel·la i altres objectes delicats.

23. Id. f. 78 v., 81 v., 107 v.

24. Id. 79 v.

25. Id. 79 v.

26. GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo. *Guia Histórico-Descriptiva del Archivo de la Corona de Aragón en Barcelona*. Madrid, 1920, p. 19-20 i ACA. r. 2239, f. 109.

27. ACA, R. P. vol. 1000, f. 57, 59 i 82.

«En la torre rodona del mur vell», prop la recambra de la reina, s'han de posar «posts en que la dita senyora pugui posar aigües». Es volen construir, doncs, unes «privades», però al palau devia haver-n'hi ja unes de velles, perquè, al mateix temps, s'adoba la paret de «rajola de les privades de palau», i creiem que les noves no es feren mai, perquè anys després, regnant Joan, encara no s'han construït i el monarca demana que s'enllesteixin perquè, com diu, «son fort necessaries».²⁸

Es fa un armari a la PANISSERIA de la reina, i en una de les habitacions es comença a tapar una finestra amb drap blanc encerat, finestra que deu ser ben gran ja que s'hi destinen cinc canes i dos pams de drap, vint-i-cinc canes²⁹ de beta blanca i un miler de tatxes per tal de clavar bé el drap encerat, perquè no caigui.³⁰

Hem dit al principi que l'alberg del Temple servia com a allotjament, i que la majoria de les cases comprades al seu voltant s'enderrocaren per tal de fer el pati i el jardí. Però tenim notícies que algunes cases s'aprofiten també com a residència dels sobirans. I així sabem que s'arregla una part de la casa d'en Jordà de Benanuy: es reforcen els fonaments, s'aprofita una habitació que dona al pati, s'hi fa un pilar al peu de l'escala, es treu el portal major de la casa i es tapia, i s'acaba l'escala de fusta.³¹

També s'apuntala la casa de P. des Puig, boteller del rei, que dona sobre el verger, i s'hi posa un paviment nou. Es reforcen, a més a més, els fonaments de la casa de Berenguer de Relat al costat del verger.³²

Les bigues sobrants de les obres es destinen a la botiga o magatzem del palau. Es fa aplanar el pati del Temple, o sia, el pati interior del palau i al mateix temps es posa terra als estables que es construeixen a l'entrada de l'hort.³³

Avançades ja les obres, es compren tres cases més perquè no hi ha prou espai per a tot el que es necessita. I es comença a fer una claveguera «pel carrer qui es davant l'església del Temple» (Baixada dels Lleons, avui carrer Ataülf), perquè si no, l'aigua de la font (la font era al pati) que passava prop de l'església, sobreeixia. Aquesta claveguera continuà cap al mar i passa prop del portal de l'hort;³⁴ per això i per altres notes, deduïm que aquest portal estava situat a la cantonada de la Baixada dels Lleons cap a la torre rodona.

28. ACA, R. P. vol. 1000, f. 57, 59, 79 v., 107 i r. 1868, f. 90.

29. L'equivalència de la cana de Barcelona és de 1.555 m i es divideix en 8 pams.

30. ACA, R. P. vol. 1000, f. 114.

31. Íd. f. 69, 72 v., 73, 74.

32. Íd. f. 87 v., 88 v., 91.

33. Íd. f. 59, 72, 72 v., 74, 78, 107.

34. Íd. f. 90 v., 106 v.

L'any 1372 és substituït Guillem Carbonell com a encarregat de les obres i es nomena Arnau Artaguil,³⁵ perquè les continuï, sobretot en terrenys adquirits cap a 1373-74.

En aquest any 1372 les obres continuen encara amb gran activitat com ho demostra el fet que des de València han d'enviar una gran quantitat de fusta: es tracta de 120 doblers i uns quants fusts carretals. També des de Mallorca envien 60 doblers i altres fustes.³⁶

La reina vol un esclau serraí, Abraffim, a fi que ajudi a les obres i vol comprar més esclaus per a la mateixa finalitat.³⁷

L'any 1375 mor Elionor, i després del seu traspass es canvia l'administrador de les obres del palau. Es nomena Jaume Landrich, i el que se'n va, Guillem Casanova, abans de plegar, passa comptes i fa inventari, i lliura a Jaume Landrich tota la «ferramenta» o eines utilitzades per a les obres i que es troben a les seves mans: un càvec, dos caveguells, un ternal de dues talles o politges, dues talles de fust, dues escales grans i una de petita (arboregues o escales de gat). També li lliura un perpal de ferro gran o entiba, dues escodes,³⁸ sis picons³⁹ i seixanta tascons de ferro petits. L'inventari és necessari perquè Landrich haurà de passar també comptes quan acabi la seva administració.⁴⁰

L'any següent, el rei Pere confirma el sicilià Bertho Grippo en la cura i administració del verger i en el reconeixement de teulades i terrats tal com ho feia en vida de la reina, o sia, que es preocupi de les plantes i que «tingui estanys» les teulades, els terrats i els trespols o golfes de sota. La reina en son darrer testament, atorgat al mateix Palau Menor, declarà que Bertho Grippo era apte i diligent en la custòdia i administració de les coses esmentades, i per això el rei, a més de donar-li els fruits del verger, li pagarà pel seu treball 300 sous, de la mateixa manera que ho feia la reina «de molt cara memòria».⁴¹

Les obres continuen i, en 1381, s'ha d'acabar la sala Nova, situada, com dèiem, al costat de la sala dels Cavalls. Tindrà dos arcs (serà semblant al Tinell, però de dimensions més reduïdes), i s'hi fa una finestra caladissa. El rei ordena que aquesta cambra sigui enrajolada i pavimentada —tal com disposa en uns plànols que, desgraciadament, no ens han arribat—, i que es faci amb

35. AINAUD; GUDIOL; VERRIÉ. *Catálogo...*, p. 260.

36. ACA, r. 1581, f. 71.

37. ACA, r. 1582, f. 38 v.

38. Una *escoda* és un instrument semblant a un martell gros amb punta a cada cap del ferro, que els picapedrers i paletes empenen per a picar la pedra. ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B. *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: 1962-68, 10 vol.

39. Un *picó* és un martell que per un cap termina en punta i per l'altre en tall i serveix per a picar pedra. ALCOVER; MOLL. *Diccionari...*

40. ACA, R. P. r. 787, f. 306.

41. ACA, r. 1360, f. 1.

rajoles de València de diferents colors. També s'hi ha de fer una xemeneia, i el rei ordena que la facin el millor possible amb uns bons arquets de pedra, perquè sigui ben ferma, i que la llar sigui pavimentada de pedra, de manera que el foc que s'hi faci no pugui danyar el sostre. I el canó o fumal pot ser tan ample com el de la xemeneia de la sala dels Cavalls. El rei dóna totes aquestes ordres a Jaume Landrich, que continua com a administrador, però creiem que, malgrat l'interès que demostrava el monarca, aquesta gran sala no es va acabar. Per aquesta raó, les pintures i dibuixos del segle passat que ens il·lustren el palau de la Reina abans de l'enderroc, ens la mostren sense sostre, perquè la coberta probablement no es va construir mai.

En aquesta època, l'arquitecte que dirigeix les obres és B. Roca.⁴² Roca, que va morir l'any 1388, és mencionat encara com a arquitecte reial el 1385.⁴³

El dia 5 de gener de 1387, en clarejar el dia, Pere el Cerimoniós mor al Palau Menor.

Finançament de les obres

Un dels problemes dels nostres monarques fou sempre l'escassetat de numerari, i per aquesta raó, el rei Pere i la reina Elionor, estaven constantment demanant diners i traient-ne d'allà on podien, a fi que les obres no s'haguessin d'aturar i poguessin tenir una continuïtat.⁴⁴

Hem consultat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó un llibre de comptes de les obres realitzades per la reina Elionor al «Palau Menor prop la Yglesia del Temple e del verger del dit palau», des del primer de gener de 1368 fins al 22 de maig de 1373.

En aquest volum s'anoten totes les entrades que per diferents conceptes tenien els monarques i que destinaven a les obres, i totes les sortides amb les quals es pagava diàriament a cada un dels diferents obrers i als arquitectes que els dirigien. Però aquí ho resumim i donem només el total d'entrades i sortides.

S'han rebut 69.262 sous barcelonins i 4.035 florins d'or d'Aragó. Si ho reduïm tot a sous, tenint en compte que cada florí val 11 sous, tindrem un total de 113.647 sous rebuts.

S'han pagat per obres i jornals 104.651 sous i 800 florins, que, reduït a sous, dóna la quantitat de 113.451 sous barcelonins despesos. Hi ha una

42. ACA, r. 1272, f. 87.

43. AINAUD; GUDIOL; VERRIÉ. *Catálogo...*, p. 261.

44. ACA, r. 1217, f. 72 v.; r. 1349, f. 38; r. 1582, f. 88 v.; r. 1358, f. 104 v.; r. 1360, f. 2 v.; r. 1251, f. 134 v.; r. 1363, f. 54; r. 1281, f. 201; r. 1868, f. 90.

diferència entre entrades i sortides de 196 sous que l'antic administrador de les obres, Miquel Palau, ara difunt, havia de tornar. El dia 10 de febrer de 1384 el rei Pere passa comptes amb els seus hereus, i fan un capmàs, i queden en paus.⁴⁵

S'han gastat, doncs, en 5 anys i 4 mesos, per despeses d'obres i jornals, 113.451 sous barcelonins.

La vida al Palau

La vida al Palau no era luxosa en el sentit que ho entenem avui dia. El mobiliari solia ser reduït i consistia en taules, bancs i tamborets, algun cop cadires, cofres, estrades i taules per escriure i llegir amb els corresponents faristols i prestatges per als llibres. Les taules eren llevadisses i es col·locaven segon l'ocasió i els comensals. Els cofres eren utilitzats com a armaris i també com a setials si es cobrien amb tapissos i coixins. Als murs es penjaven tapissos per tal de guardar-se del fred i, a les habitacions més modestes, s'hi posaven estores d'espart.⁴⁶ A la taula es posaven estovalles, i la reina tenia per al seu servei tovallons fins de lli.⁴⁷

A l'interior s'il·luminaven amb brandons de cera i ciris. També hi havia llànties d'oli, però la cera era considerada més rica i cortesana. Per a la il·luminació de la cambra reial, se servien de ciris blancs grossos que es posaven en candelers de ferro forjat. A la nit el carrer quedava a les fosques i aquell que havia de transitar-hi havia de dur la seva llanterna o torxa. Alguns edificis públics, o bé les cases particulars d'una certa importància, tenien, a la façana o al pati, una finestra on deixaven un fanalet encès.⁴⁸

Les finestres de les habitacions principals s'havien de tancar amb draps blancs encerats, perquè encara no s'utilitzava el vidre. A l'hivern, l'habitació de la reina s'escalfava posant-hi un braser portàtil de coure.⁴⁹

A la cambra de la reina hi havia una cadira plegable feta de fusta de noguera, que tenia el seient entreteixit de vellut vermell i fil d'or. Un escambell de llautó li servia com a graó per pujar al llit. El llit es componia de dossier, sobrecel i cobertor, i estava envoltat per tres cortines.

Damunt el llit on descansaven el rei i la reina hi havia estesos tres llen-

45. ACA, R. P. vol. 1000, f. 305 i ss.

46. ADROER. *Palau Major...*, p. 41-42.

47. DEIBEL. *La Reyna Elionor...*, p. 415.

48. ADROER. *Palau Major...*, p. 41-42.

49. DEIBEL. *La Reyna Elionor...*, p. 411.

çols de fil amb puntes i fistons i dos matalassos de llana o cotó, un coixí travessar i tres coixins per al cap amb coixineres de seda.⁵⁰

A l'hivern, la reina feia servir un cobrellit vermell de cuir que duia estampades figures d'animals, o bé un de vermell fet de tela de Brusselles amb folro de posar i treure, arranjat amb 842 pells d'armini ajuntades, o també una manta flonja i peluda.⁵¹

Elionor tenia a la seva cambra almenys dos perfumadors d'argent daurats, i tres calderes per a aigua beneita fets del mateix material.⁵²

El fet que el rei viatjava constantment feia que, allà on anava, trobés a faltar els seus objectes personals, i sovint els demanava. Així, pel gener de 1375, des de Lleida, on sojornava, escriu a Francesc Pareta, de la seva cambra, que li porti des de Barcelona els següents mobles i utensilis: el drap d'or de pinyes de les orles llistades; el llit de paraments quartonat, amb sis draps de terra i cinc coixins; l'almanac de l'any en curs (1375); el cuiro que està damunt del llit de parament del Palau Menor; la roba de cambra que Pareta té al seu poder, i també llibres, vestidures i «altres coses». Igualment, el rei vol que li porti «el drap del castell d'amor» que devia ser un drap brodat amb alguna llegoria.⁵³

La casa de la reina Elionor era composta d'unes 50 o 60 persones: hi havia dones nobles, donzelles i cambreres, el mestre racional, cantadors, ministrers, etc. Alguns vivien a la cort, com el sicilià Bertho Grippo que —com hem dit— tenia encomanat de tenir cura del jardí i de fer una inspecció anual dels edificis, o l'esclau Antoni i la seva dona Llúcia, que eren guardians de la casa i del jardí.⁵⁴

El cos de funcionaris es componia d'oficials majors, oficials i sots-oficials, i constava d'uns 150 homes aproximadament. Igual que a la cort del rei, veiem aquí també els títols dels quatre grans càrrecs palatins: majordom, camarlenc, canceller i mestre racional.⁵⁵

En la selecció dels funcionaris d'Elionor, semblantment com ocorria amb els membres de la cort, hi havia una preferència manifesta pels sicilians.⁵⁶

50. Id. p. 411 i ss.

51. Id. p. 412.

52. ACA, R. P. T. 501, f. 54 v.

53. ACA, r. 1357, f. 67.

54. DEIBEL. *La Reyna Elionor...*, p. 496 i ss.

55. Id. p. 399 i ss.

56. Id. p. 401.

El verger de la reina Elionor

Hem vist que el Palau Menor estava situat sobre la muralla romana i a un nivell inferior s'estenia el jardí hort, conegut també com a verger de la Reina, limitat a ponent pel carrer d'Avinyó i a migdia per la platja i el mar.⁵⁷

La reina es preocupava molt del seu jardí, i tenim notícia de les diferents plantacions que contenia:

Flors: lliris, roses, murtra, violetes, alfàbrega, gessamins, etc.

Arbres fruiters: tarongers, poncemers, llimoners, presseguers. També s'hi cultivaven melons i carabasses.

Per tal de poder regar les plantes, es construeix una claveguera per on anirà l'aigua de la font del pati al safareig de l'hort.⁵⁸

Per encanyissar aquest verger i posar una tanca a les plantacions, s'adquireixen canyes, puntals, joncs i perxes, i també trenes d'espart per lligar els gessamins.⁵⁹

Al verger hi treballen molts hortelans, llauradors i podadors per tal de podar i regar els arbres i les flors, i també per fer noves plantacions. Si, com hem vist, el sicilià Bertho Grippo és qui té cura d'aquest hort, l'hortolà que dirigeix tots els treballs que s'hi fan és Pere Bertran Tordells (o Cordells) a qui la reina encarrega la compra de flors (lliris, roses i violes boscanes) que, trasplantades d'uns horts, es traslladaran al verger reial.⁶⁰ També s'adquireixen quatre tarongers, es prepara la terra per plantar-los i es lliguen les soques amb trenes d'espart.⁶¹

L'any 1371, Tordells rep una quantitat de moneda per comprar planter d'alfàbrega, de melons i carabasses i «de moltes altres coses» per plantar a l'hort del palau.⁶² És necessari, també, regar els tarongers i també els canyamel·ls o canyes de sucre, una novetat en una època en què el sucre era molt escàs i resultava caríssim.⁶³

Morta la reina, serà Pere el Cerimoniós qui s'ocuparà del verger. Mort també Tordells, el succeeix l'hortolà Pere Bardina, a qui el monarca ordena que, en una raconada del verger, hi planti tarongers, llimoners i poncemers

57. ADROER I TASIS, Anna M. «Animals exòtics als palaus reials de Barcelona». *Medievalia*. [Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona] (1989), núm. 8, p. 10-11.

58. ACA, R. P. vol. 1000, f. 110.

59. *Id.* f. 111 v.

60. *Id.* f. 110 v.

61. *Id.* f. 111 v., 112 v.

62. *Id.* f. 150 v.

63. *Id.* f. 132.

«de les millors plantes que es puguin trobar i com pus bell fer es pugui».⁶⁴

L'any 1384 el rei s'ocupa encara, des de Montsó, on sojorna, que es tingui cura dels gessamins i tarongers del Palau Menor.⁶⁵

I ara ve la nota curiosa: en unes dependències annexes a aquest verger, s'hi guardaven les feres. L'afecció de reunir una col·lecció zoològica era corrent entre els monarques de l'edat mitjana, perquè era un signe de riquesa i de poder.

A Barcelona hi havia lleons almenys des del segle XIII, i si en un principi es guardaven al Palau Major, al peu de la muralla, més tard es traslladaren al Palau Menor. Hi havia també molts altres animals: guepards, tigres, óssos, galls salvatges, micos, estruços, paons, ocells de totes classes, sense oblidar els falcons per a la caça, i també escurçons, no sabem si amb finalitats medicinals.⁶⁶

L'any 1368, Miquel Palau, de la tresoreria de la reina, compra un pany i una clau per a una de les gàbies dels lleons. Pel 1369 es construeix una cambra i un pati per a les bèsties salvatges, i el 1370, en un pati d'una de les cases enderrocades, es fa construir una teulada per guardar-hi un ós. També aquest mateix any se'ns parla del corral on estaven els paons que és netejat i endreçat, i es fa un colomar de fusta a la torres rodona que és al peu de l'escala de l'hort.⁶⁷ En 1372, en un terrat, es construeix una gàbia per posar-hi un simi i la seva mare.⁶⁸

Gabriel Font, fuster, construeix dues caixes o albardes per al camell que tenen al palau i que els serveix per carregar la pedra de Montjuïc per a les obres.⁶⁹

Veurem que el camell no era pas un animal desconegut a l'època. Els àrabs l'havien introduït i es feia servir com a transport.

Precisament el rei Pere comunica al procurador de Mallorca que la reina té un camell mascle i voldria tenir-ne quatre, «ço es II mascles i II femelles»; li ordena que els faci venir de Barbaria, ja que, via Mallorca, serà més fàcil. En necessita tres, un camell i dues camelles i demana que els trametin a la reina «per tal que'n haja IIII axi com ella los vol».⁷⁰

Tenim també una altra nota que ens diu que, anys més tard (1392), una curiosa ambaixada arribà a Barcelona: tres missatgers moros venien de part del rei de Granada portant deu camells i dos cavalls per fer-ne ofrena al nostre

64. ACA, r. 1276, f. 142 v. i 176 v.

65. Íd. f. 177. [Dos documents]

66. ADROER. *Animals exòtics...*, p. 12 i ss.

67. ACA, R. P. vol. 1000, f. 81, 84, 107 v., 116 v., 220.

68. Íd. f. 116 v.

69. Íd. f. 220.

70. ACA, r. 1236, f. 1 v.

monarca Joan I. Els cavalls anaven ensellats, amb cascavells d'or als frens i esperons també d'or. Els consellers van acollir solemnement els missatgers i els van oferir una taula ben preparada amb diverses begudes i menjars.⁷¹

Imaginem l'arribada espectacular d'aquesta comitiva, però el que no podem imaginar era on els posaven, tots aquests camells. El Palau Menor era prou gran?

Per mantenir tots aquests animals, l'aljama de Barcelona donava una quantitat diària, però després de la destrucció del call el 1391, es féu pagar un impost als funcionaris, i a partir del segle XVI se'n feren càrrec els consellers.⁷²

Barcelona va tenir lleons almenys fins al segle XVIII.⁷³

Mentrestant, el Palau Menor anava seguint la seva història. A la mort de Pere el Cerimoniós, els seus fills varen continuar les obres, encara que amb menys interès: Joan I volia acabar el que havia començat el seu pare, i Martí l'Humà va tornar a viure al Palau Major, però mantingué el Menor com a residència dels seus forasters, i en un moment donat intentà vendre'l. Finalment, aquest últim monarca, el cedí a la seva esposa Margarida de Prades; després, va passar als Requesens. Dels Requesens passà als Zúñiga, i després d'un plet amb la casa ducal de Medinasidonia, passà després als marquesos de Villafranca, i mé tard als comtes de Sobrediel.⁷⁴

Després d'un període d'abandó, l'any 1856 fou enderrocant per tal d'urbanitzar el sector. De tot el conjunt, només en queda l'església (reformada al segle XVI), que pertany als jesuïtes i forma part del seu convent del carrer del Palau.

71. *Manual de Novells Ardits. Dietari de l'Antic Consell Barceloní*. Barcelona, 1892, vol. I, p. 29.

72. ADROER. *Animals exòtics...*, p. 12.

73. *Manual de Novells Ardits. Dietari de l'Antic Consell Barceloní*. Barcelona, 1970, vol. XXIII, p. 199; i BOFARULL, Antonio de. *Guia-Cicerone de Barcelona*. Barcelona, 1847, p. 41.

74. BALIL, Alberto. «Las murallas bajo-imperiales de Barcino». *Anejos de Archivo Español de Arqueología*. Madrid: CSIC, Instituto Español de Arqueología, 1961, p. 44; i BOFARULL, Antonio de. *Guia-Cicerone...*, p. 40.

COL·LOQUI

Anna M. Adroer: Abans que res volia demanar al doctor Joan Ainaud que ens expliqués això de la *pedra de fil*, que és una expressió que he trobat en diversos documents. Concretament en un hi ha l'expressió *arrençar pedra de fil que era soterrada al pati*, i també *serraren sis fill* (deuen ser fils), i també en altres ocasions se cita la pedra aquesta de fil.

Joan Ainaud: Crec que correspon a la mateixa forma (forma anàloga) de la paraula i expressió castellana *hilada*. És a dir, la pedra tallada d'una manera regular que permet filades de pedra. Seria la pedra ben treballada. A Barcelona hi ha dues maneres de treballar la pedra: la ben escairada i la pedra tractada rústegament. Crec que la diferència és aquesta. El fet que estigui enterrada no és estrany perquè, des del punt de vista de l'acabat de la pedra, si es manté enterrada manté la humitat, i en canvi si es deixa a la intempèrie la pedra s'asseca i aleshores perd absolutament la facilitat de treballar-la. Cal tenir en compte que a la pedrera la pedra està humida, té aigua, i si després es deixa a la intempèrie molt de temps, la pedra queda seca i la possibilitat de treballar-la és absolutament diferent.

Anna Maria Adroer: Moltes gràcies per aquest aclariment d'una cosa que no entenien.

Rosa Terés: Volia preguntar si a més del cognom Roca (Bernat Roca, suposo, arquitecte de la catedral) surt algun nom més d'artista en aquesta documentació que vostè ha trobat sobre el Palau Reial Menor.

Anna Maria Adroer: És possible que hi surti, perquè tota aquesta documentació l'he mirada però, com que n'hi ha tantíssima, es fa difícil de contestar en aquest moment. N'hi ha, per exemple, d'administradors, i podria ser que sortís algun nom o altre. Ara bé, m'estranyaria perquè realment parla molt de manobres, de mestres de pedra, però de noms n'he trobat molt pocs. De tota manera haig de dir que tots aquests documents no els he transcrit, sinó que he fet un resum d'aquells que m'han interessat pel tema del Palau. Possiblement, quan els transcrivui, trobaré més coses i possiblement noms d'artistes. De fet el treball sobre aquests documents es pot aprofundir molt més, ja que el que jo he fet servir ha estat un resum d'un resum.

Silvia Canyellas: En relació amb la finestra que comentava, i que han sortit tota una colla de materials per a la construcció de l'encerada, ha sortit alguna mena de pigment?

Anna M. Adroer: No. Només es parla de *drap encerat*, de *veta*, i de *tatxes*.

Silvia Canyellas: És que hi ha altres casos on surten pigments en les encerades, i fins i tot ens fan suposar que hi ha representacions.

Anna M. Adroer: En aquest cas, no. I suposo que m'hagués cridat l'atenció ja que trenta-set metres de veta, vuit metres de roba i mil tatxes semblen una cosa desorbitada.

Joan Ainaud: A la catedral de Girona, per exemple, també a la ciutat de Barcelona, i en tants altres llocs, és un sistema normal. A la catedral de Girona els comptes són tan minuciosos que fins i tot ens dóna la composició de la cera. És a dir, que posa: *tantes lliures de cera, de tal forn, de tal espècie, de cert vegetal o d'abella*. Fins i tot es podrien refer, amb les canes de tela i els pesos, els ingredients i la proporció. Però això és excepcional. Cal tenir en compte una cosa, i és que això depèn de l'amplada del teler i, per tant, són tantes caigudes. Els tapissers encara compten ara (per fer les cortines, per exemple) de *tantes caigudes*. S'hauria de veure, en aquests grans finestrals, quantes caigudes hi cabien.

Anna M. Adroer: També s'ha de pensar que s'unien amb vetes totes aquestes caigudes, i potser d'un costat i de l'altre, per tal que fos més fort. De tota manera, mil tatxes, encara que anessin per tot el voltant, em semblen moltes.

Joan Ainaud: Pensem que no són xinxetes sinó que són claus curts, com els que fan servir els tapissers, per exemple, per a la part del darrera d'una butaca, etc. El sinònim és *gavarrot* (xinxeta és modern).

Josep M. Gavin: Només volia saber: el nom de la capella del Palau, Mare de Déu de les Victòries, o de la Victòria, de quan arrenca?

Anna M. Adroer: Tot allò referent a la capella no ho he estudiat, però crec que deu ser més modern que d'aquesta època, i igualment també la història del Palau des d'aquesta època fins ara. El pare Borràs ho ha estudiat prou.

Josep M. Gavin: Vas trobar Victòries o Victòria?

Anna M. Adroer: Com dic, el tema de la capella no l'he estudiat gens. Només que en aquells moments s'hi van fer uns altars nous per part del rei, però a les reformes posteriors al segle XVI. No sé si l'advocació de Victòria arrenca amb els Recasens.

Joan Ainaud: Amb els Recasens, efectivament. Ara bé, l'església, encara que sembli mentida, i passant pel carrer Ataülf això no es nota (només hi ha dues mènsules solitàries) és molt vella. L'església es l'única construcció dels Templers que subsisteix. L'església, vista des de baix, és un mal gòtic del segle XVI, reformat pel senyor Oriol Mestres al segle XIX. Però en canvi, si tenen permís per ficar-se dalt de les golfes de l'església, hi ha encara uns magnífics arcs de diafragma del segle XIII, que és el que van fer els Templers. O sigui, tal com deien ahir amb els arcs de diafragma de Sant Llützer, hi ha una part d'aquesta capella del segle XIII que fou treballada sobre arcs de diafragma, els quals, afortunadament, es conserven per damunt de les voltes. Així doncs, es tracta d'un edifici del segle XIII, que no es nota però que es troba *in situ*. Valdria la pena, doncs, donar-lo a conèixer, ja que dels Templers hi ha tan pocs rastres.

Anna M. Adroer: Vaig demanar a Sans Travé si em podia cedir alguna informació i va dir que em donaria algunes notes i bibliografia sobre aquests temps més reculats d'aquest Palau, però com que té molta feina no li ha estat possible fins ara. Un dia o altre m'hi posaré, a veure si, des dels inicis, puc saber alguna cosa més.

Joan Ainaud: És curiós un fet, i és que la forma aquesta (i només discreparia d'una cosa amb vostè, i és que diu que talla pel mig el sortint del castell de Regomir,

i jo crec que el castell ho era tot) de construcció fortificada sortida, en l'edifici romà, és exactament la que té el lloc on van anar els Templers a Palma de Mallorca. A ciutat de Mallorca els Templers van agafar una fortalesa almohade (que en deien la fortalesa de Gomera) que és on hi ha l'oratori de Sant Bernat (d'on va sortir el retaule del segle XIII dedicat a Sant Bernat). De fet, això passa arreu. És a dir, des del punt de vista arquitectònic i urbanístic, tots els recintes romans tenen un sortint, que és el Pretori (el lloc on hi ha la tropa). I encara, els que coneixen Roma (encara que no es noti gaire això), prop de l'estació Roma Termini, hi ha el castell pretorià, que encara avui són les casernes de l'exèrcit italià, les quals ocupen el lloc de la guàrdia pretoriana en època dels emperadors. A més, mirant una planta de la muralla de Roma, es veu que es tracta d'un sortint emmurallat per tal que estiguessin fora del recinte però inclosos en ell.

Anna M. Adroer: Així, creieu que agafava fins més cap al Regomir?

Joan Ainaud: Fins a la porta del Regomir, i aleshores agafava aquest sortint.

Pere Beseran: Del Palau projectat per construir a les Drassanes, es va arribar a posar pedra? Perquè jo solament sé que quan Guillem Aviell, a començaments del segle XV, contracta el claustre de l'Hospital de la Santa Creu, li donen permís per fer servir la pedra que s'havia tallat per al Palau, però no sé si s'havia arribat a construir res.

Anna M. Adroer: No. El rei va donar moltes ordres per tal que es plantés el jardí, ja que volia que quan el Palau estigués fet (Palau que havia de tenir 100 habitacions), el jardí estigués tot plantat. El que sí que aconsegueix el rei és desviar les clavegueres que anaven cap a les Drassanes, i també que tota la runa de les cases enderrocades de la ciutat es tirés dintre la vall de les muralles, o sigui, des de la porta de la Boqueria fins a la mar. Però jo crec que no es va arribar a fer res. Fins i tot va fer venir jardineros de València per tal que comencessin el jardí, però crec que res més. De fet, penso que va ser la manca de diners el que li va impedir de fer-lo, perquè el rei Martí era molt tossut i s'havia posat al cap le fet de construir el Palau. En morir, els que van venir al darrera ja no van tenir-hi cap interès.

Pere Beseran: L'emplaçament exacte, quin era?

Anna M. Adroer: Jo tinc tres teories sobre això, però bàsicament era al final de la Rambla, entre les Drassanes i el convent de Sant Francesc. Ara bé, el Jardí es deuria construir a la part del Raval, on encara hi havia molts camps i estava menys construït. És a dir, fora muralla de la Rambla. El rei Martí volia que el jardí fos tan gran com el del convent de Sant Francesc, que en aquells moments devia ser el més gran de Barcelona. De fet, com que ens falten els plànols (que el rei diu que sí que els té, però que no ens han arribat) no sabem la ubicació exacta. Jo tinc un article sobre aquest Palau, titulat *El Palau Reial frustrat*, publicat al II Congrés del Plà de Barcelona, celebrat a Casa de l'Ardiaca, on es pot consultar tot el que he trobat sobre aquest Palau.